
TEŠANJSKI ROMI - POVIJEST JEDNOGA STRADANJA

AMIR BRKA,

Kenotaf za ubijene tešanjske Rome,

Udruženje za modernu historiju – Centar za kulturu i obrazovanje,
Sarajevo – Tešanj, 2022., 221 str.

Romi – ili Cigani, kako ih se najčešće pogrdno naziva – najveća su manjinska skupina u Europi koja čitav svoj vijek živi i opstoji na društvenoj margini. O njima se uglavnom govori u negativnu kontekstu, doživljavaju se kao nepoželjni gosti i susjedi, gleda ih se s podozrenjem i omalovažava. Za razliku od većine, Amir Brka Romima pristupa na sasvim drukčiji način. Približavajući nam njihov svijet i kulturu življenja, autor iznosi svu tragiku zajednice čiji je životni put od najranijih početaka prožet stradanjima, stalnom neizvjesnošću i društvenim odbacivanjem. Donoseći povijesni okvir kretanja romskoga stanovništva, Brka u fokus knjige stavlja Tešanj i tragičnu sudbinu Roma tijekom Drugoga svjetskog rata, pažljivo iscrtavajući krivulju njihova stradanja i razloga koji su do toga doveli.

Od srednjega vijeka do danas Romi su proganjani, zapostavljeni, prezirani i ubijani. Stoga u uvodnome dijelu naslova *Čovjek je Rom* (str. 7-16) autor s pravom postavlja pitanje: „Smije li se naš svijet uopće zvati ljudskim?“. Iako su na europskome kontinentu prisutni još od 14. stoljeća, Romi do danas nisu uspjeli pronaći sigurno mjesto za život, a negativni stereotipi pratili su ih, i još uvijek prate, gdje god da se nalaze. Pokušaji da se takav pogled na Rome promijeni i da barem minimum ljudskoga dostojanstva nisu dali željene rezultate. Ideja romske države, razmatrane prvi put 1933. godine u Bukureštu na Međunarodnome pokretu Roma, okončana je pojavom nacizma koji je Romima zaniijekao i pravo na život. Sljedeći značajniji događaj bio je prvi Svjetski kongres Roma održan 1971. godine u Londonu, na kojemu su dane „smjernice za poboljšanje njegova položaja u svijetu koji mu je radikalno nesklon“. Tada su usvojene romska zastava i himna *Delem, delem*. Obznanjeno je i da će ime svih pripadnika ove populacije biti isključivo Rom, a imena do tada pridavana (Ciganin i

njegove različite inačice) odbačena su. Autor u uvodnome dijelu iznosi malo poznat podatak, a to je da romska populacija ime Ciganin doživljava kao najdublju uvredu. Značenje riječi Rom ono je čime se svi smatramo, a što Romima uporno niječemo i uskraćujemo, a to značenje jest čovjek.

Kada je riječ *O porijeklu i seobama Roma* (str. 17-25), smatra se da su oni postali nomadi pod pritiskom progona. Još u 5. i 6. stoljeću iseljavali su iz Indije, njihove pradomovine, kada i počinje njihovo stalno lutanje koje će ih u konačnici dovesti na europski kontinent. Na Balkanu su prvi put zabilježeni u 14. stoljeću, odakle su krajem 15. stoljeća krenuli u svoje najveće seobe prema zapadu, koje traju i danas.

Romi ni na europskome kontinentu neće biti rado viđeni gosti, što je zorno predočeno u dijelu knjige naslova *Život pod Damoklovim mačem* (str. 26-32). Iako su u početku „uglavnom blagonaklono prihvaćeni“, pojavom protestantizma vlasti su počele izricati različite zakone protiv Roma, zabranjivati im dolazak u gradove i protjerivati ih, što je posebno bilo izraženo u Njemačkoj i Španjolskoj. Njemačka je samo u 18. stoljeću donijela 68 zakona protiv Roma, a slično će biti i u drugim europskim zapadnim zemljama. Izvan zakona i nezaštićeni bili su izloženi različitim torturama. Kako to autor na jednome mjestu navodi: „Legalan lov na njih kao na divlje životinje provodili su i vlasti i stanovništvo.“ Ništa bolji odnos prema njima nisu imale ni crkvene vlasti koje su ih proglašavale „đavoljim slugama“ i spaljivale na lomači. Stoga ne čudi što su se Romi, tražeći sigurnost i zaštitu od nasilja, neprestano selili. Najpovoljniji položaj imali su u Osmanskome Carstvu, što ih je dovelo i na područje današnje Bosne i Hercegovine (BiH).

U dijelu *Romi u Bosni i Hercegovini* (str. 33-54) daje se sažet prikaz njihova položaja i života od naseljavanja u BiH do Drugoga svjetskog rata. Iako se Brka u ovome dijelu ne poziva izravno na osmanske izvore nego na objavljenu literaturu, podatci koje iznosi relevantni su i iz njih se jasnije može sagledati položaj Roma i obveze koje su imali pod osmanskim gospodarima. Osmanlije ih u svojim popisima bilježe kao porezne obveznike, a izvjestan ih se broj nalazio i u osmanskoj vojsci. Autor ukazuje i na tri različite kategorije Roma: Arlije ili Bijeli Cigani, najbrojnija su romska skupina koja je živjela u ciganskim mahalama, sirotinjskim naseljima

smještenima uglavnom na rubovima gradova ili sela; zatim Gurbeti ili Crni Cigani, poznatiji kao čergari, bili su ogranak vlaških Cigana i najviše diskriminiran dio stanovništva; te Karavlas, koji su bili rumunjskoga podrijetla i koji se tek od 19. stoljeća naseljavaju na području BiH, i to prvenstveno na tuzlanskome i banjalučkome području, a njihovo glavno zanimanje bilo je izrada drvenoga posuđa. Autor navodi i konfesionalnu pripadnost triju spomenutih skupina, ističući da su Arlije i Gurbeti bili islamizirani, dok su Karavlas bili pravoslavci.

Na prethodni dio tematski se nadovezuje naslov *O Romima na tešanj-skom prostoru* (str. 55-71), u kojemu autor iznosi podatke zabilježene u sidžilima Tešanskoga kadiluka iz 18. stoljeća, na temelju kojih nastoji preciznije odrediti vrijeme njihova trajnog doseljenja na područje Tešnja, a na osnovi popisa stanovništva izvršena u Bosanskome ejaletu 1870. godine procijeniti njihovo brojno stanje. Iz izloženoga dijela primjetno je koliko se romsko stanovništvo nastojalo uklopiti u tadašnje društvo i naći zaštitnike, ponajviše u begovima.

U nastavku Brka donosi zastrašujuće podatke o stradanju Roma tijekom Drugoga svjetskog rata. Potpuno uništenje i masovno ubijanje izrazi su koji na najbolji način opisuju pogrom kojemu su bili izloženi u Europi, s posebnim naglaskom na genocid, odnosno *Samudaripen u Tešnju* (str. 72-119), pojam koji Brka detaljnije pojašnjava u knjizi. Od 1934. do 1945. godine, kada je započeo krvavi nacistički pir prema Romima, na stotine tisuća ubijano ih je u koncentracijskim logorima diljem Europe. Na romskim su zatočenicima u logorima najviše izvođeni medicinski eksperimenti, a proganjani su i ubijani u gotovo svim europskim zemljama: Poljskoj, Njemačkoj, Austriji, Rumunjskoj, Mađarskoj, Češkoj, Slovačkoj, Francuskoj... U Estoniji je čak 70 % romske populacije usmrćeno. Procjenjuje se da je tijekom Drugoga svjetskog rata stradalo više od tri milijuna Roma, što ih, poslije Židova, stavlja na drugo mjesto po broju stradalih u ludilu Drugoga svjetskog rata. Nisu bili pošteđeni ni u Hrvatskoj, Srbiji i BiH. U Hrvatskoj su im poništena sva prava, a ništa bolje neće proći ni u BiH unatoč pokušajima pojedinaca da ih se spasi. Služeći se različitim izvorima, autor donosi zabilježena i sačuvana svjedočenja o tragičnoj sudbini Roma u Tešnju. Pritom Romima ne pristupa kao statistici, nego kao

istinskim žrtvama, dajući im ljudski lik. Oni više nisu bezlična masa svedena na brojku, oni su stradalnici, žrtve s imenom i prezimenom.

Pod naslovom *Zabrinjavajući paradoks* (str. 120-134) obrađuje se različit odnos Europe prema Židovima i Romima. I jedni i drugi bili su proganjani i masovno ubijani u koncentracijskim logorima, ali se u europskim zemljama nije razvio pokret za zaštitu Roma koji bi aktivno radio na njihovom spašavanju, kao što je to bio slučaj sa Židovima. Izuzetak nije bila ni BiH, pa samim time ni Tešanj, gdje je zabilježen samo jedan izoliran pokušaj spašavanja. Jedan od razloga nezainteresiranosti po tome pitanju Christian Bernadac, kojega autor citira, vidi u predrasudama te u ponašanju Roma i njihovu odbijanju svake promjene, za razliku od Židova koji su bili uključeni u živote gradova i njihovih stanovnika, što ih je stavljalo u sasvim drukčiju poziciju naspram Roma. Brka, međutim, drži da su odbacivanje i prijezir prema Romima, koji su prisutni i danas, puno kompleksniji fenomen od onoga kako Bernadac tumači, potkrepljujući to primjerima Tešnja. Naime, tešnjaški Romi, posebno Arlije, ne samo da nisu odbijali promjene nego su bili skloni asimilaciji, odnosno „potpunom utapanju u bosanskomuslimansko stanovništvo“. To ih ipak nije spasilo od diskriminacije i segregacije koju su stoljećima trpjeli, kao ni od kasnijega ustaškog terora. Brka i na primjeru ratne odštete također pokazuje koliko su Romi obespravljeni čak i nakon rata: iznose koji su namijenjeni žrtvama holokausta (a radilo se o nekoliko milijardi eura) Romi nikada nisu dobili. Nepravedan odnos prema njima potvrđuje i spomenik žrtvama stradalima u koncentracijskome logoru u Dachau na kojemu su romske žrtve upisane tek 1979. godine, i to nakon štrajka glađu 14 preživjelih Roma. Podizanje obilježja romskim žrtvama Drugoga svjetskog rata nije bilo ništa bolje ni na prostoru bivše Jugoslavije. Prvi, a jedno vrijeme i jedini, spomenik za stradale Rome u Jugoslaviji podignut je tek 1970. godine u mjestu Žeravica kod Bosanske Gradiške, gdje se i danas priređuju komemorativni skupovi.

Nadovezujući se na prethodno izlaganje, autor se u dijelu knjige naslova *Od manipulacije žrtvom do mita o spašavanju* (str. 135-170) ponovo vraća u Tešanj i na temelju detaljna istraživanja i proučavanja dostupnih spisa otkriva da je „glavni i najveći krivac“ za stradanje Roma u Tešnju Ademaga Mešić, jedan od doglavnika NDH, i raskrinkava mit o njihovu

navodnom spašavanju. Brka se, između ostalih, dotiče i Muhameda Hadžijahića i njegovih različitih tvrdnji o ulozi sarajevskih intelektualaca u tzv. spašavanju Roma, razotkrivajući nedosljednosti u njegovim radovima i suprotstavljajući druge pismene dokaze koji ne idu u prilog Hadžijahićevim tvrdnjama o zaštiti romske zajednice. Činjenica je da je izvjestan broj njih spašen, ali je premoćna većina tešanjskih Roma svoj životni put završila tijekom Drugoga svjetskog rata.

Romi u današnjoj Evropi (str. 171-188) naslov je koji donosi porazne podatke o njihovu položaju i činjenici da je anticiganizam i danas itekako prisutan u svijetu koji se diči multikulturom, prihvaćanju drukčijih i empatiji prema takvima. Romi i danas žive u sirotinjskim naseljima i nehigijenskim uvjetima, bez zdravstvene skrbi, odvojeni i odbačeni od drugih. U vrijeme nesretnoga koronavirusa romska su naselja osiguravale policijske snage, još više ih odvajajući i srozavajući njihovo ljudsko dostojanstvo. Neosporna je činjenica koju mnogi zanemaruju, a na koju autor podsjeća, da Romi nikada nisu predstavljali opasnost bilo kojoj društvenoj zajednici. To im nije priskrbilo nimalo povoljniji položaj ili humaniji odnos u svijetu u kojemu žive. Malo je poznato da je u Slovačkoj od 1966. do 2004. godine prisilno sterilizirano na tisuće Romkinja, da se Rome i u ovome tisućljeću sustavno nasilno protjeruje. Brka iznosi podatke o tisućama nasilno prognanih Roma iz Francuske, Skandinavije, zemalja Beneluxa, Mađarske, Italije..., dok Europska unija sve to mirno promatra. To je slika današnje Europe i slika vrijednosti kojima se hvali.

Slijede *Epilog: Ka romskoj hipotezi* (str. 189-198), gdje autor iznosi završna razmatranja o Romima i njihovu kulturnom identitetu; *Izvori i literatura* (str. 199-218) te *Bilješka o autoru* (str. 219).

Knjiga *Kenotaf za ubijene tešanjske Rome* glasno je svjedočanstvo višestoljetne tragike jednoga naroda koji je kroz povijest nosio, i još uvijek nosi, težak križ nepoželjnih, prezrenih i diskriminiranih u svakome pogledu. Stilom koji odudara od stila na koji smo navikli kada se obrađuju ovakve i slične teme, autor nas uvodi u svijet Roma vješto izbjegavajući suhoparno iznošenje činjenica kojima mnoga današnja znanstvena djela obiluju. Služeći se literaturom, objavljenim i neobjavljenim izvorima, Brka sagledava romsku povijest i njihove migracije kroz različita

povijesna razdoblja, upoznajući čitatelja s kretanjima, stradanjima i položajem Roma u Europi, uvijek se iznova vraćajući i uspoređujući njihov položaj i život u Tešnju. Argumentirano pobija različite teze, iznosi malo poznate podatke, analizira, kritički promatra i propituje tražeći odgovore o životu i sudbini tešanskih Roma i odgovornima za njihovu smrt. Brka pritom ne šteti nikoga, brutalno je iskren, bez imalo ustezanja iznosi svu tragiku jednoga naroda i licemjerje onih kojih su ih trebali zaštititi, a koji su ih bez milosti predali sigurnoj smrti. Pozivajući se na autore koji su pisali o Romima, Brka ne ostavlja puno mjesta optimizmu kada su u pitanju budućnost romske zajednice i njihovi pokušaji da nađu svoju „obećanu zemlju“. Osuđeni na lutanje u okružju u kojemu žive, bilo gdje da dođu, prezreni su i nepoželjni. Brkina knjiga jasno daje do znanja da u svijetu punom licemjerja i iskrivljenih vrijednosti nema mjesta empatiji prema onima koji su ničiji i koji nigdje ne pripadaju.

Kada sumiramo sve napisano, ono što znamo i ono čemu često osobno svjedočimo, jedini zaključak koji se može izvesti jest taj da su Romi jedini krivci za sve što im se događalo i što im se događa. Njihova je krivica u tome što postoje, što su živi. Taj je grijeh teško opravdati, a još teže oprostiti. To je poruka licemjerne Europe, to je poruka koju Europa šalje Romima.

Knjiga *Kenotaf za ubijene tešanske Rome* Amira Brke vrijedan je doprinos bosanskohercegovačkoj historiografiji, prvenstveno povijesti Tešnja, u kojoj iznesena razmatranja pridonose stvaranju jasnije slike o romskoj zajednici, njihovoj sudbini i svemu onom što je prethodilo stradanju jedne nepravедno zanemarene populacije. Ova knjiga nije povijesni roman, ona je pažljivo ispisano svjedočanstvo o tragici jednoga naroda koji, unatoč svemu, ne posustaje u nastojanju da preživi i izbori se za pravo na život dostojan *roma*.

prof. dr. sc. Dijana Pinjuh
dijana.pinjuh@ff.sum.ba